

ΣΟΦΙΑ ΑΥΓΗΤΙΔΟΥ*

ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ ΤΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ

1. Εισαγωγή

Το άρθρο αυτό αποτελεί μία προσπάθεια μελέτης, τόσο θεωρητικής όσο και ερευνητικής, των σχέσεων των συνομηλίκων όπως αυτές αναπτύσσονται στην τάξη του νηπιαγωγείου. Η θεωρητική μελέτη αναφέρεται στην επιλογή ορισμένων παραμέτρων όπως η "ισότητα" (equality) και η "αμοιβαιότητα" (reciprocity) για το χαρακτηρισμό των σχέσεων από τους θεωρητικούς και ερευνητές. Η θεωρητική ανασκόπηση αποβλέπει γενικότερα στην ενημέρωση σχετικά με τις παραμέτρους διαφοροποίησης των σχέσεων χωρίς απαραίτητα να γίνεται ειδική αναφορά στην προσχολική ηλικία και σε συγκεκριμένες κατηγορίες σχέσεων για λόγους που αναφέρονται παρακάτω.

Η έλλειψη μιας κατηγοριοποίησης των σχέσεων των συνομηλίκων της προσχολικής ηλικίας στην υπάρχουσα βιβλιογραφία οφείλεται σε δύο λόγους. Κατά πρώτο λόγο, η έρευνα με τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας έχει κύρια εστιαστεί στην σχέση τους με τη μητέρα (attachment theory). Κατά δεύτερο λόγο, οι έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας δεν είναι ακόμα έτοιμα να αναπτύξουν μακροχρόνιες και ουσιαστικές σχέσεις με τους συνομήλικους τους

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για την οικονομική υποστήριξη της διδακτορικής μου διατριβής. Θερμές ευχαριστίες στα παιδιά, τις νηπιαγωγούς και τους γονείς που έλαβαν μέρος στην έρευνα για τη βοήθεια και την πολύτιμη συνεργασία τους.

(Selman, 1980, Youniss, 1980).

Συγκεκριμένα, το κυρίαρχο θεωρητικό και μεθοδολογικό μοντέλο μελέτης της φιλίας είναι το αναπτυξιακό - γνωστικό μοντέλο (developmental - cognitive model). Η χρήση συνεντεύξεων με παιδιά για τη διερεύνηση της ποιοτικής διαφοροποίησης στις σχέσεις φιλίας που αναπτύσσουν διαφορετικές ηλικιακές ομάδες είναι ο βασικός στόχος του αναπτυξιακού μοντέλου. Το αναπτυξιακό μοντέλο ερμηνείας των σχέσεων οδήγησε στην αδιαφορία κατηγοριοποίησης και διαφοροποίησης των πρώιμων παιδικών σχέσεων αφού αυτές θεωρήθηκαν ανύπαρκτες ή προσωρινές (Lewis et al. 1975). Έρευνες βασισμένες στην συνέντευξη έδειξαν ότι τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας αναφέρονται απλά στο παιχνίδι και μιλούν για τους φίλους τους χωρίς να τονίζουν την αλληλεξάρτηση, την οικειότητα, και τους συναισθηματικούς δεσμούς στις σχέσεις τους με τα άλλα παιδιά (Bigelow & La Gaipa 1975, 1980, Selman 1980, Gershman & Hayes 1983). Οι έρευνες αυτές ερμήνευσαν τις απαντήσεις των παιδιών με ένα συγκεκριμένο τμήλο και έδειξαν ότι οι σχέσεις των συνομηλίκων στην προσχολική ηλικία είναι α) επιφανειακές και προσωρινές στο μεγαλύτερο ποσοστό τους και β) δημιουργούνται για την ικανοποίηση των προσωπικών συμφερόντων (Selman, 1980). Από τα πρώτα σχολικά χρόνια τα παιδιά αρχίζουν να αναπτύσσουν φιλίες και εξελικτικά στην εφηβεία και την ενηλικίωση ποιότητες όπως η εμπιστοσύνη, η πίστη και η οικειότητα διαχέουν τις φιλίες (Selman 1980, Youniss, 1980).

Όμως υπάρχει ένας περιορισμένος αριθμός ερευνών που ακολουθεί το ερμηνευτικό-κατασκευαστικό μοντέλο (interpretative - constructive model). Οι έρευνες αυτές βασίζονται σε εθνογραφικές μελέτες της παιδικής φιλίας. Οι εθνογραφικές μελέτες περιγράφουν και αναλύουν τις σχέσεις των παιδιών όπως αυτές αναπτύσσονται στα φυσικά τους περιβάλλοντα.

Τα δύο ερευνητικά μοντέλα φτάνουν σε διαφορετικά συμπεράσματα για τις ποιότητες και τα χαρακτηριστικά των πρώιμων σχέσεων που αναπτύσσουν τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας. Το γνωστικό μοντέλο τονίζει την προσωρινότητα της παιδικής φιλίας και την ανικανότητα των παιδιών να αντανakλούν το περιεχόμενο και την ποιότητα των σχέσεων που βιώνουν. Το εθνογραφικό μοντέλο προτείνει μία κατα-

νόηση της δυναμικής των σχέσεων στην σχολική τάξη με έμφαση στην συμμετοχική κατασκευή και ανάπτυξη της σχέσης από τα ίδια τα παιδιά. Το παρόν άρθρο εξετάζει την υπόθεση ύπαρξης περισσότερων από ένα είδος σχέσεων (επιφανειακή και προσωρινή) μεταξύ των παιδιών στο νηπιαγωγείο.

Το ερευνητικό μέρος του άρθρου περιγράφει και αναλύει τα χαρακτηριστικά και τις ποιότητες των σχέσεων μεταξύ των παιδιών του νηπιαγωγείου όπως αυτές καταγράφηκαν και αναλύθηκαν στα πλαίσια μιας εθνογραφικής προσέγγισης. Με τον όρο εθνογραφική προσέγγιση αναφέρομαι σε μία προσπάθεια περιγραφής και κατανόησης των σχέσεων στο φυσικό πλαίσιο ανάπτυξης τους. Η προσπάθεια μίας εθνογραφικής προσέγγισης κατευθύνεται από τις αντιλήψεις και την αλληλεπίδραση των ίδιων των παιδιών καθώς και από τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που επηρεάζουν αυτές τις αντιλήψεις και την αλληλεπίδραση (Hammersley, 1990).

Η παρατήρηση στο φυσικό περιβάλλον του φαινομένου και η συνέντευξη με τους συμμετέχοντες στο φαινόμενο είναι οι βασικές εθνογραφικές μέθοδοι με τις οποίες ο ερευνητής προσπαθεί να αποδώσει περιγραφικά το φαινόμενο και να προσφέρει ένα μοντέλο ανάλυσης και κατανόησής του (Hammersley, 1990). Σε μία εθνογραφική προσέγγιση είναι αξιοσημείωτο να προσεχθεί ότι ο ίδιος ο ερευνητής γνωρίζει ότι αποτελεί μέρος του κοινωνικού φαινομένου το οποίο μελετά και άρα πηγή πληροφόρησης και ερμηνείας των φαινομένων (Hammersley & Atkinson 1983, Goetz & LeCompte, 1984).

Πριν προχωρήσω σε αναλυτική παράθεση των στοιχείων θα ήθελα να κάνω δύο διευκρινίσεις:

Με τον όρο σχέση αναφέρομαι σε έναν εξελικτικό δεσμό (bond) που συνδέει δύο ή περισσότερα πρόσωπα και όχι στην απλή αλληλεπίδραση των προσώπων αυτών. Ενώ μία σχέση μπορεί να δημιουργηθεί εξελικτικά από τις συχνές και επίμονες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών της, δεν μπορούμε να δεχτούμε αντίστροφα ότι δύο ή περισσότερα άτομα που αλληλεπιδρούν μοιράζονται απαραίτητα και μία σχέση.

Ο όρος σχέση ενέχει μία εξελικτική διάσταση η οποία φανερώνεται στην αλλαγή τόσο της συμπεριφοράς όσο και των αντιλήψεων των

μελών της ανάλογα με τα συμπεράσματα που βγάζουν για τη συμπεριφορά του άλλου και την εξέλιξη της ίδιας της σχέσης. Οι σχέσεις αποτελούν συνεχείς αναπτυσσόμενες διαδικασίες παρά στατικές καταστάσεις (Duck, 1983). Γι' αυτό το λόγο μία προσπάθεια ταξινόμησης των σχέσεων των συνομηλίκων σε αυτό το άρθρο δεν υποδηλώνει τη στάσιμη κατανομή τους σε μία κατηγορία σχέσεων αλλά ενέχει μία δυναμική μεταπήδησης εξελικτικά στον ένα ή τον άλλον τύπο.

2. Θεωρητική Ανασκόπηση

Είναι γεγονός ότι δεν υπάρχει μία αναλυτική ταξινόμηση των σχέσεων των συνομηλίκων στην ίδια ηλικιακή ομάδα (προσχολική, παιδική, εφηβική). Οι διαφοροποιήσεις στον τύπο σχέσεων έχουν παρουσιαστεί όσον αφορά την αμοιβαιότητα (Berndt, 1983· Gershman & Hayes, 1983), την σταθερότητα (Howes, 1983) και την εξουσία-κοινωνική θέση (power-status) ως στοιχεία χαρακτηρισμού των σχέσεων.

Οι σχέσεις αναγνωρίζονται ως αμοιβαίες όταν και τα δύο μέλη της σχέσης ονομάζουν τον άλλο φίλο² ή συμπαίκτη και μη-αμοιβαίες αν μόνο το ένα μέλος αναγνωρίζει το άλλο ως φίλο (Gershman & Hayes, 1983). Όσον αφορά το κριτήριο της σταθερότητας, οι φίλοι χαρακτηρίζονται ως σταθεροί (maintained), σποραδικοί (sporadic) και μη-φίλοι (non friends) σύμφωνα με την έρευνα του Howes (1983). Η κατανομή της εξουσίας και της κυριαρχίας στις σχέσεις έχει αναφερθεί ως κριτήριο χαρακτηρισμού των σχέσεων (Hartup & Laursen, 1991) αλλά δεν έχει προταθεί μία συγκεκριμένη ταξινόμηση.

Οι Shank και Abelson (1977) πρότειναν διάφορες διαστάσεις για να περιγράψουν τις σχέσεις σε συγκριτική βάση χωρίς να υπάρχει αντίστοιχη έρευνα στις σχέσεις των συνομηλίκων στην προσχολική ηλικία. Αυτές οι διαστάσεις παρουσιάζονται με αντιθετική μορφή και είναι οικειότητα/απόσταση, κυριαρχία/υποταγή και θετική/αρνητική σχέση.

Η μελέτη του Krappman (1987) σχετίζει τη φύση της σχέσης με τη

2. Αναφέρομαι στον όρο "φίλος" γιατί οι περισσότερες έρευνες έχουν εστιάσει την προσοχή τους στην ύπαρξη φιλικών σχέσεων μεταξύ των παιδιών.

στενότητα³ (closeness) και τη σταθερότητα ως διαφοροποιημένα στοιχεία. Η στενότητα αφορά τη δύναμη της σχέσης ενώ η σταθερότητα τη συχνότητα αλληλεπίδρασης. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί κάποιος να συμμετέχει σε στενές σχέσεις όπου η αλληλεπίδραση είναι πολύ συχνή, ενώ κάποιος άλλος να συμμετέχει σε αδύναμες, σποραδικές σχέσεις. Η σταθερότητα και η αλλαγή στην σχέση προσδιορίζουν τα παιδιά ως α) αυτά που έχουν λίγους στενούς φίλους (marginals), β) αυτά που έχουν πάντα φίλους αλλά τους αλλάζουν συχνά (changers), γ) αυτά που έχουν σταθερούς φίλους για αρκετό καιρό (consistents) και δ) αυτά που έχουν σταθερές, στενές σχέσεις για μεγάλο χρονικό διάστημα ενώ παράλληλα κάνουν καινούριους φίλους (intensives).

3. Ερευνητική παρουσίαση

Τα αποτελέσματα που θα παρουσιαστούν αποτελούν μέρος μιας μεγαλύτερης έρευνας που είχε στόχο να καταγράψει και να αναλύσει τα χαρακτηριστικά της παιδικής φιλίας όπως αυτή αναπτύσσεται στην τάξη του νηπιαγωγείου. Προέκυψε όμως το ερώτημα αν όλα τα παιδιά έχουν φίλους και αν απαραίτητα η φιλία είναι το μόνο είδος σχέσης που παρατηρείται στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας. Γι' αυτό το λόγο ένα μέρος της έρευνας είχε στόχο να διαπιστώσει το εύρος και τα χαρακτηριστικά των σχέσεων που μπορούν να παρατηρηθούν στην ίδια ηλικιακή ομάδα (4-6 χρόνων) στην τάξη του νηπιαγωγείου. Θα αναφερθώ σύντομα πρώτα στη μεθοδολογία της έρευνας, έπειτα στην επιλογή των παραμέτρων για την ταξινόμηση των σχέσεων και τέλος σε χαρακτηριστικά παραδείγματα των σχέσεων που παρατηρήθηκαν.

3.1 Μεθοδολογία της έρευνας

3.1.1. Ερευνητικές μέθοδοι

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, η συνέντευξη ως ερευνητική μέθοδος παρουσιάζει κάποια προβλήματα όταν χρησιμοποιείται με μι-

3. Χρησιμοποιείται δόκιμα ο όρος στενότητα για να αποδώσει την στενή και οικεία σχέση που μοιράζονται δύο άτομα.

κρά παιδιά. Τα προβλήματα αυτά βασίζονται στην αδυναμία των παιδιών να σταθούν ως τρίτοι απέναντι στην σχέση τους με άλλους (perspective taking, De Vries & Concu, 1988). Τα παιδιά γνωρίζουν περισσότερα από αυτά που μπορούν να πουν (Nisbett & Wilson, 1977). Για να αποφευχθούν τέτοια μεθοδολογικά προβλήματα, η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε έχοντας μια σειρά από στόχους και κριτήρια:

α) την παρουσίαση μιας πλήρους και αναλυτικής περιγραφής των αλληλεπιδράσεων των παιδιών στο φυσικό τους περιβάλλον και των διαδικασιών που συντελούν στην ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των παιδιών,

β) την αναζήτηση της σημασίας (meaning) που έχουν η αλληλεπίδραση και οι σχέσεις των παιδιών στα πλαίσια της κοινότητας των συνομηλίκων και της παιδικής κοινωνίας (peer culture, Cook-Gumperz, Corsaro & Streeck 1986, Corsaro & Rizzo 1990), και

γ) τη συγκριτική διερεύνηση των σχέσεων που αναπτύσσουν παιδιά της ίδιας ηλικιακής ομάδας.

Η διερεύνηση της ποιότητας των παιδικών σχέσεων σε βάθος και μάρκος είναι απαραίτητη για την κατανόηση των απόψεων που έχουν τα ίδια τα παιδιά για τις αναπτυσσόμενες σχέσεις τους. Αυτή η προτεραιότητα οδήγησε στην επιλογή της μελέτης περιπτώσεων (case study), η οποία εστιάζει την έρευνα σε μία συγκεκριμένη ομάδα και σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς. Η μελέτη περιπτώσεων πετυχαίνει την αναλυτική περιγραφή και την εις βάθος ανάλυση εις βάρος της εξωτερικής εγκυρότητας των αποτελεσμάτων (external validity). Η ικανοποίηση των ερευνητικών στόχων και η ανάγκη διερεύνησης του εύρους και της ποιότητας των παιδικών σχέσεων έθεσαν ως σημαντική προτεραιότητα τη χρήση της μελέτης περιπτώσεων, ως ερευνητικής μεθόδου.

Βασικές μέθοδοι ήταν η επιτόπια παρατήρηση (συνεχής καταγραφή) στην τάξη για ένα διάστημα οκτώ μηνών, με μέσο όρο παρατήρησης 180 λεπτά ημερησίως. Στο διάστημα αυτό καταγράφονταν η σύνταξη, η συχνότητα, η διάρκεια και η ποιότητα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των παιδιών που εξελικτικά είχαν τη δυνατότητα να αναπτύξουν μία σχέση.

Στα παιδιά δόθηκε μία συνέντευξη στην αρχή (πρώτη) και στο τέλος (δεύτερη) του χρόνου παρατήρησης. Η συνέντευξη είχε στόχο να ρωτήσει τα παιδιά για τις συγκεκριμένες σχέσεις με τους συνομηλίκους τους όπως τις βίωναν καθημερινά στην τάξη τους. Η γνώση των χαρακτηριστικών και της εξέλιξης των σχέσεων των παιδιών κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς αποδείχτηκε πολύτιμη για την καθοδήγηση της συνέντευξης και την επιλογή των ερωτήσεων σε συγκεκριμένα παιδιά.

Μία συνέντευξη με τη νηπιαγωγό στην αρχή της έρευνας καθώς και άτυπες συζητήσεις κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους βοήθησαν σε μία πρώτη εισαγωγή στην κατάσταση σχέσεων που επικρατούσε μεταξύ των παιδιών στην τάξη του νηπιαγωγείου. Τέλος συνεντεύξεις με τις μητέρες των παιδιών για μία πιθανή αντανάκλαση των σχέσεων έξω από το σχολικό περιβάλλον συνέβαλλαν στη διασταύρωση πληροφοριών από όλες τις σχετικές πηγές.

3.1.2 Το δείγμα της έρευνας

Η έρευνα έλαβε μέρος σε δύο τάξεις νηπιαγωγείου στην Άνω Τούμπα Θεσσαλονίκης. Το δείγμα της έρευνας αποτελούνταν από 37 παιδιά, ηλικίας 4-6 χρόνων, μικτής κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης.

3.1.3 Ανάλυση των αποτελεσμάτων

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων στηρίζεται στην εξελικτική κατανόηση και διεύθυνση στις ποιότητες και τα χαρακτηριστικά των σχέσεων. Είναι καθαρά ποιοτική ανάλυση και στοχεύει στο να παρουσιάσει στοιχεία αποκαλύπτοντας τον τύπο της σχέσης και τα χαρακτηριστικά της.

Βασικό στοιχείο στην ανάλυση των αποτελεσμάτων είναι η διασταύρωση πληροφοριών. Η κατανόηση του τύπου σχέσης προερχόταν από τις λεκτικές περιγραφές των ιδίων των παιδιών, της νηπιαγωγού, της μητέρας και από τις αλληλεπιδράσεις των παιδιών στο χώρο του νηπιαγωγείου. Σε κάθε τάξη παρατηρούνταν δυάδες, τριάδες ή ομάδες παιδιών που συνήθως έπαιζαν μαζί ή απασχολούνταν αυθόρμητα σε κοινές δραστηριότητες. Η ανάλυση γινόταν καθημερινά στο επίπεδο

της λεκτικής και μη-λεκτικής επικοινωνίας με αναφορά στη σημασία των πράξεων αυτών για την ανάπτυξη της σχέσης μεταξύ των συγκεκριμένων παιδιών.

Στην περιγραφή και ανάλυση των αποτελεσμάτων που θα ακολουθήσει θα δοθούν σύντομες περιγραφές από τα δελτία παρατηρήσεων και τις συνεντεύξεις με τα παιδιά και τις νηπιαγωγούς. Η πρόταση ταξινόμησης ισχύει και για τις δύο τάξεις νηπιαγωγείων αφού δεν παρουσιάστηκαν διαφορές στους γενικούς τύπους σχέσεων μεταξύ των παιδιών σε κάθε τάξη.

3.2 Αποτελέσματα της έρευνας

Τα διάφορα κριτήρια για την ταξινόμηση των σχέσεων προήλθαν από τις περιγραφές των ίδιων των παιδιών και τα φύλλα παρατήρησης. Αυτά είναι:

- α) η ύπαρξη φίλων ή η ανάπτυξη άλλου είδους σχέσης,
- β) η συχνότητα και η ένταση της αλληλεπίδρασης με ένα ή περισσότερα παιδιά,
- γ) η αμοιβαιότητα στη σχέση (θετική επανατροφοδότηση στην αλληλεπίδραση),
- δ) ο ρόλος του κάθε παιδιού στην σχέση (ίσος - άνισος, εξαρτημένος - ανεξάρτητος), και
- ε) η διάρκεια της σχέσης (σταθερή ή ασταθής).

Βασισμένη σε αυτά τα κριτήρια προτείνεται η παρακάτω κατηγοριοποίηση:

- α) αμοιβαίες - ίσες σχέσεις,
- β) αμοιβαίες - άνισες σχέσεις,
- γ) αμοιβαίες - προσωρινές σχέσεις,
- δ) μονομερείς σχέσεις
- δ) παιδιά χωρίς ιδιαίτερες σχέσεις με συνομηλίκους.

Μία σύντομη περιγραφή και ανάλυση παρουσιάζεται για το κάθε είδος σχέσεων:

Αμοιβαίες-ίσες σχέσεις

Με τον όρο αμοιβαίες σχέσεις αναφέρομαι στην αμοιβαία επιλογή

των μελών της σχέσης, η οποία φανερώνεται από τις απαντήσεις των ίδιων των παιδιών και τη θετική επανατροφοδότηση στο παιχνίδι (για παράδειγμα το ένα παιδί δέχεται το άλλο στην δραστηριότητα που κάνει ή επιδιώκει το κοινό παιχνίδι). Με τον όρο ίσες σχέσεις αναφερόμαστε στους ρόλους που κατέχει το κάθε παιδί στην συγκεκριμένη σχέση. Η σχέση είναι ίση όταν και τα δύο ή περισσότερα παιδιά που σχετίζονται εισάγουν δραστηριότητες και αποφασίζουν από κοινού γι' αυτές. Επίσης σε περίπτωση που προκύψει διαμάχη μεταξύ τους επιθυμούν και οι δύο την επίλυση της διαφοράς και το ξανασιμίζιμό τους.

Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας σχέσης είναι η σχέση της Αθανασίας και της Βασιλικής. Η Αθανασία και η Βασιλική εξήγησαν την αμοιβαία και ίση σχέση τους με βάση α) την προσωπική προτίμηση ("Μου αρέσει η Βασιλική"), β) τη συνέχεια (continuity) των κοινών δραστηριοτήτων ("Παίζει πάντα μαζί μου"), γ) την προβολή της σχέσης ως "εμείς" από τα ίδια τα παιδιά, πράξη που αντιπροσωπεύει τη συνοχή και την αμοιβαιότητα στη σχέση ("Πάντα μου μιλάει για πράγματα που θα κάνουμε και για πράγματα που πρέπει να κάνουμε") και δ) τη φροντίδα και το ενδιαφέρον που δηλώνει η μία για την άλλη ("Πάντα με πρόσεχε").

Η αμοιβαία και ίση σχέση τους αντικατοπτρίζει μία σειρά από ποιότητες και χαρακτηριστικά όπως η συχνότητα και η συνέχεια της αλληλεπίδρασης για μεγάλο χρονικό διάστημα, η συναισθηματική εξάρτηση (φροντίδα, ενδιαφέρον) και η αίσθηση της ενεργητικής συμμετοχής στη σχέση. Αυτές οι ποιότητες ήταν φανερές και στις καθημερινές τους αλληλεπιδράσεις, στις προσπάθειες τους να είναι με τη φίλη τους και να μοιράζονται από κοινού δραστηριότητες όπως το παιχνίδι, να κάθονται μαζί, να τρώνε μαζί.

Η νηπιαγωγός σχολίασε τη σχέση των δύο παιδιών αναφερόμενη αυθόρμητα στα κριτήρια που κατέληξε η έρευνα όπως αμοιβαιότητα και στενότητα. "Η Αθανασία βοήθησε τη Βασιλική να προσαρμοστεί στην τάξη από την πρώτη κιόλας μέρα και από τότε είναι πάντα μαζί. Δίνουν η μία στην άλλη συμβουλές και υποστηρίζονται".

Η διάρκεια των αμοιβαίων-ίσων σχέσεων ήταν μεγάλη (για παράδειγμα καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους). Ακόμα και αν τα παιδιά έδιναν την εντύπωση ότι η σχέση τους είχε χαλαρώσει προσω-

ρινά (για μερικές μέρες ή μία εβδομάδα), υπήρχε η δυνατότητα επανασύνδεσης των μελών της λόγω της αμοιβαίας θέλησης και του "ιστορικού" της σχέσης που είχαν αναπτύξει.

Αμοιβαίες-άνισες σχέσεις

Η ανισότητα στις σχέσεις των παιδιών φαίνεται κύρια στο γεγονός ότι αν και τα δύο παιδιά επιλέγουν αμοιβαία τη σχέση που μοιράζονται, το ένα μόνο από αυτά έχει τον κυρίαρχο ρόλο στην σχέση. Για παράδειγμα αποφασίζει το ένα για το τι θα παίζουνε ή υπάρχει ένας συναγωνισμός παρά ένας συντονισμός στην διαπραγμάτευση καθημερινών δραστηριοτήτων όπως στο παιχνίδι. Πιο συγκεκριμένα η ανισότητα αυτή εκφράζεται με τους εξής τρόπους: α) η συμπεριφορά του ενός είναι πιο ανεξάρτητη (παίζει και με άλλα παιδιά) από του άλλου ή πιο εξουσιαστική (ελέγχει το παιχνίδι, λέει στο φίλο του τι να κάνει) και β) το ένα παιδί εισάγει περισσότερες δραστηριότητες από το άλλο χωρίς απαραίτητα να υπάρχει θετική επανατροφοδότηση στην πράξη του. Στις αμοιβαίες-άνισες σχέσεις ήταν πιο συχνό η διαπραγμάτευση να γίνεται με την υποχώρηση του ενός παιδιού και οι δραστηριότητες να μην αποφασίζονται από κοινού.

Ένα παράδειγμα μίας τέτοιας σχέσης είναι αυτή του Νίκου και του Κώστα. Ο Νίκος ήταν πιο ανεξάρτητος και εξουσιαστικός από τον Κώστα, ο οποίος τον ακολουθούσε πρόθυμα στις πρωτοβουλίες που έπαιρνε. Στις συνεντεύξεις τους και οι δύο αναφέρθηκαν στη συνέχεια της αλληλεπίδρασης τους ("Παίζει μαζί μου") και στην προσωπική προτίμηση και εκτίμηση που έτρεφαν ο ένας για τον άλλο ("Μου αρέσει, θέλω να είναι ο καλύτερος μου φίλος").

Η νηπιαγωγός σχολίασε τη σχέση τους λέγοντας "Δουλεύουν μαζί, βοηθούν ο ένας τον άλλο, συνεργάζονται, αλλά μαλώνουν κιόλας. Η σχέση τους είναι σημαντική αλλά όχι απαραίτητη στη ζωή τους".

Η διάρκεια αυτών των σχέσεων μπορεί να είναι μεγάλη αλλά χαρακτηρίζεται από προσωρινές διακοπές της συχνότητας και της έντασης της επαφής μεταξύ των μελών της. Εξελικτικά τα παιδιά που είχαν αμοιβαίες αλλά άνισες σχέσεις διατηρούσαν τη σχέση τους αλλά ανέπτυσαν αμοιβαίες-ίσες σχέσεις με άλλους συνομηλίκους τους.

Αμοιβαίες-προσωρινές σχέσεις

Στην τάξη του νηπιαγωγείου συχνά αναπτύσσονταν αμοιβαίες σχέσεις οι οποίες είχαν προσωρινή διάρκεια και γι' αυτό το λόγο δεν αναπτυσσόταν συγκεκριμένες ποιότητες αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών τους. Τα παιδιά ερχόταν προσωρινά σε επαφή για διάφορους λόγους και συμμετείχαν σε κοινές δραστηριότητες. Όταν ένα από τα μέλη της σχέσης όμως δεν επιδίωκε την επαφή με το άλλο, η σχέση διακόπτονταν χωρίς άλλη εξήγηση.

Μονομερείς σχέσεις

Αν και η επιλογή της σχέσης είναι μονομερής, μιλάμε για μονομερείς σχέσεις και όχι για μονομερείς αλληλεπιδράσεις. Αυτό συμβαίνει γιατί το μέλος της σχέσης που επιδίωκε την επαφή κατάφερνε να επιτύχει τη συχνή αλληλεπίδραση με το άλλο έτσι ώστε να αναπτυχθεί μία σχέση μεταξύ τους. Βέβαια αυτό δεν ήταν πάντα εφικτό αλλά εξαρτιόταν από τις κοινωνικές δεξιότητες του μέλους που επιδίωκε τη συσχέτιση με το άλλο παιδί.

Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας σχέσης είναι αυτή του Αλέξανδρου και του Ανδρέα. Αν και συχνά παρατηρούνταν επανάληψη και μερικές φορές συνέχεια των κοινών δραστηριοτήτων του Αλέξανδρου και του Ανδρέα, αυτό οφειλόταν βασικά στη συνεχή επιμονή και εξάρτηση του Ανδρέα από τον Αλέξανδρο. Ο Αλέξανδρος ήταν δημοφιλής στην τάξη του λόγω των φυσικών του ικανοτήτων (έτρεχε γρήγορα) και των πρωτοβουλιών που έπαιρνε στο παιχνίδι (δημιουργικότητα, ενδιαφέροντα παιχνίδια). Ο Ανδρέας ήθελε να είναι ο Αλέξανδρος φίλος του γιατί ελκυσόταν από αυτά του τα χαρακτηριστικά.

Όταν ρώτησα τον Αλέξανδρο αν είναι φίλος του ο Αντρέας μου απάντησε "Παίζει μαζί μου", δείχνοντας ότι η διάθεση γι' αυτή τη σχέση ανήκει μοναδικά στον Αντρέα. Ο Αντρέας με τη σειρά του πίστευε ότι είναι οι καλύτεροι φίλοι με τον Αλέξανδρο και ότι του αρέσει ως φίλος. Όταν το ρώτησα γιατί είναι φίλος σου ο Αλέξανδρος μου απάντησε "Γιατί πηγαίναμε στα προνήπια μαζί. Γιατί του αρέσω". Είναι σημαντική εδώ η διαπίστωση ότι τα παιδιά σε αυτή την ηλικία δεν μπορούν να αντανakλάσουν τη σχέση τους σαν να είναι τρίτοι απέναντι της και πολλές φορές συγχέουν το επιθυμητό ("γιατί του αρέσω")

με το πραγματικό, όπως στην περίπτωση του Αντρέα.

Τα δύο παιδιά μάλωναν συχνά, κύρια γιατί ο Αλέξανδρος δεν ήθελε να ακολουθήσει στο παιχνίδι τον Αντρέα. Προς το τέλος του σχολικού έτους, ο Αντρέας άρχισε να δείχνει αρνητική συμπεριφορά προς τον Αλέξανδρο, απειλώντας ότι θα το μαρτυρήσει στην νηπιαγωγό τους αν δεν έπαιζε μαζί του. Εξελικτικά η σχέση δε διατηρήθηκε λόγω της ανικανότητας τους να ξεπεράσουν αυτές τις διαφωνίες και της εχθρικής διάθεσης που δημιουργήθηκε μεταξύ τους.

Παιδιά χωρίς ιδιαίτερες σχέσεις με τους συνομηλίκους τους

Και στις δύο τάξεις του νηπιαγωγείου υπήρχαν παιδιά, συνήθως μικρότερης ηλικίας που έπαιζαν μόνα τους είτε γιατί το προτιμούσαν (ατομικές διαφορές) είτε γιατί αδυνατούσαν να συντονίσουν τη δράση τους σε ένα κοινό παιχνίδι (κοινωνικές δεξιότητες). Συγκεκριμένα αδυνατούσαν να κρατήσουν το ενδιαφέρον του συμπαίκτη τους σε μία δραστηριότητα ή προκαλούσαν αρνητικά συναισθήματα λόγω της απροσεξίας τους ή της σκόπιμης καταστροφής ενός παιχνιδιού. Όταν ρωτιόνταν για τις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους τους, τα παιδιά αυτά έλεγαν ότι δεν είχαν κανένα ιδιαίτερο φίλο ή προτίμηση στο παιχνίδι, ή μιλούσαν για αρνητικές συμπεριφορές των συνομηλίκων απέναντι τους ("Ο Πέτρος με χτυπάει" ή "Ο Δημήτρης δε θέλει να παίξουμε μαζί").

Στην διάρκεια του σχολικού έτους και με τη βοήθεια της νηπιαγωγού τα παιδιά αυτά απέκτησαν συμπαίκτες και πολλές φορές φίλους. Η νηπιαγωγός προωθώντας μία ατμόσφαιρα αποδοχής και συνεργασίας για όλα τα παιδιά κατάφερε να προσελκύσει το ενδιαφέρον των μεγαλύτερων ή δημοφιλών παιδιών στα μικρότερα σε ηλικία και κοινωνικά αδέξια παιδιά. Οι σχέσεις που εξελικτικά αναπτύχθηκαν δεν ήταν ούτε ίσες (διαφορά κοινωνικού ρόλου στη σχέση), ούτε σταθερές (είχαν μικρή διάρκεια). Η επαφή όμως που είχαν αυτά τα παιδιά με τους συνομηλίκους τους ήταν σημαντική γιατί ανοίγονταν μπροστά τους ένας νέος κόσμος εμπειρίας και γνώσεων που προέκυπτε ακριβώς από τις κοινές δραστηριότητες στην τάξη.

4. Συμπεράσματα

Στα πλαίσια αυτού του άρθρου έγινε μία προσπάθεια ταξινόμησης των σχέσεων των συνομηλίκων όπως αυτές παρουσιάζονται στην τάξη του νηπιαγωγείου. Η ταξινόμηση προτάθηκε βάσει των γενικών χαρακτηριστικών και ποιοτήτων των σχέσεων που ανέπτυξαν τα παιδιά κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους. Τα στοιχεία της ταξινόμησης δε διέφεραν από αυτά που είχαν σημειωθεί και από προηγούμενες ερευνητές. Η διάκριση ανάμεσα σε παιδιά που έχουν λιγότερους ή περισσότερους φίλους, για παράδειγμα, έγινε φανερή και στην παρούσα ταξινόμηση. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η στενότητα και η σταθερότητα ως στοιχεία χαρακτηρισμού των σχέσεων (Krapprman, 1987) συνδέθηκαν εξελικτικά και μεταξύ τους φανερώνοντας με αυτό τον τρόπο τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον τύπο της σχέσης (αμοιβαία-ίση σχέση) και στην σταθερότητα και συνέχεια της ανάπτυξής τους.

Η διαφορά ανάμεσα στην παρούσα έρευνα και στις άλλες έρευνες έγκειται στο γεγονός ότι οι αντιλήψεις και οι περιγραφές των ιδίων των παιδιών ήταν σημαντικές στον καθορισμό των κριτηρίων μίας τέτοιας ταξινόμησης. Η ταξινόμηση των σχέσεων των συνομηλίκων έγινε στο φυσικό περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσονται. Με αυτό τον τρόπο τα είδη σχέσεων δεν παρουσιάζονται ως θεωρητικές πιθανότητες αλλά ως πραγματικές διαφοροποιήσεις βασισμένες στο τι σκέφτονται τα ίδια τα παιδιά και πως αλληλεπιδρούν με τους συνομηλίκους τους.

Τα ερευνητικά δεδομένα έδειξαν τη δυνατότητα μιας πρώιμης διαφοροποίησης των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των παιδιών της προσχολικής ηλικίας. Η διαπίστωση αυτή είναι σημαντική γιατί αφορά μεθοδολογικές υποδείξεις για την έρευνα ιδιαίτερα στην προσχολική ηλικία. Η διασταύρωση πληροφοριών με διαφορετικές μεθόδους και διαφορετικές πηγές πληροφόρησης (triangulation, Cohen & Manion, 1980) θεωρείται σημαντική για την ανακάλυψη των γεγονότων και της σημασίας που αυτά έχουν για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας.

Στα πλαίσια αυτού του άρθρου δε διερευνώνται οι λόγοι της διαφοροποίησης στον τύπο των σχέσεων που αναπτύσσουν τα παιδιά. Επιπλέον αξίζει να σημειωθεί ότι οι σχέσεις οι οποίες αναφέρθηκαν ως παραδείγματα αποτελούνταν από παιδιά του ίδιου φύλου. Αυτό δε ση-

μαίνει ότι δεν αναπτυσσόταν σχέσεις και μεταξύ παιδιών διαφορετικού φύλου αλλά αυτό ήταν λιγότερο συχνό φαινόμενο και δεν αναφερόμαστε στο άρθρο αυτό για τις ετερόφυλες σχέσεις.

Η ταξινόμηση των σχέσεων των συνομηλίκων ελπίζουμε να βοηθήσει τους και τις νηπιαγωγούς στην αναγνώριση των διαφορετικών τύπων σχέσεων που αναπτύσσονται στην τάξη τους. Η γνώση των σχέσεων που εξελίσσονται σε μία τάξη είναι σημαντική για τη διαπίστωση του ευρύτερου συναισθηματικού κλίματος της τάξης καθώς και των στρατηγικών που στοχεύουν στην ανάπτυξη μίας θετικής στάσης (συνεργασία, φροντίδα) μεταξύ των παιδιών της προσχολικής ηλικίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Avgitidou, S. (1994). Children's Friendships in Early Schooling: Cross-Cultural and Educational Case-Studies, D.Phil. thesis, University of Sussex.
- Berndt, J. (1983). "Social Cognition, Social Behaviour and Children's Friendships, στο Higgins", E. T., Ruble, D. N. & Hartup, W. W. (eds.) Social Cognition and Social Development: A Sociocultural perspective, Cambridge University Press, U.S.A.
- Bigelow, B. J. & LaGaipa, J. J. (1980). "The Development of Friendship Values and Choice", στο Foot, H. C., Chapman, A. J. & Smith, J. R. (eds.) Friendship and Peer Relations in Children, John Wiley & Sons, New York.
- Cohen, L. & Manion, L. (1989). Research Methods in Education, Routledge, Great Britain.
- Cook-Gumperz, J. Corsaro, W. A. & Streeck, J. (1986). Children's worlds and Children's Language, Mouton de Gruyter, Germany.
- Corsaro, W. A. & Rizzo, T. (1990). "Disputes in the Peer Culture of American and Italian Nursery School Children", στο Grimshaw, A. (ed.) Conflict Talk: Sociolinguistic Investigations of Arguments in Conversations, Cambridge University Press, Great Britain.
- De Vries, R. & Concu, A. (1988). "Interpersonal Relations in Four Year Old Dyads from Constructivist and Montessori Programmes", *Early Child Development and Care*, vol. 33, σσ. 11-27.
- Duck, S. (1983). Friends for life, The Harvester Press, Great Britain.
- Gershman, E. S. & Hayes, D. S. (1983). "Differential Stability of Reciprocal Friendships and Unilateral Relationships among Preschool Children", *Merrill Palmer Quarterly*, vol. 29, no. 2, σσ. 169-177.
- Goetz, J. P. & Le Compte, M. D. (1984). Ethnography and Qualitative Design in Educational Research, Academic Press, U.S.A.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1983). Ethnography, Principles in Practice, Tavistock Publications, Great Britain.
- Hammersley, M. (1990). Reading Ethnographic Research - A critical guide, Longman Group, England.
- Hartup, W. W. & Laursen, J. (1991). "Relationships as Developmental Contexts", στο Cohen, R. & Siegel, A. W. (eds.), Context and development, Lawrence Erlbaum, U.S.A.
- Howes, C. (1983). "Patterns of Friendship", *Child Development*, vol. 54, σσ.

1041-1053.

- Krappman, L. (1987). "The Structure of Peer Relationships and Possible Effects on School Achievement", στο Hinde, R. A., Perret-Clermont, A. N. & Hinde, J. S. (1987), *Social Relationships and Cognitive Development*, A symposium of the Fyssen Foundation, Clarendon Press, Great Britain.
- Lewis, M., Young, C., Brooks, J., & Michalson, L. (1975). "The Beginnings of Friendship", στο Lewis, M. & Rosenblum, L. A. (eds.) *Friendship and Peer Relations*, John Wiley & Sons, U.S.A.
- Nisbett, R. E. & Wilson, T. D. (1977). "Telling more than we know: Verbal Reports on Mental Processes", *Psychological Review*, vol. 84, σσ. 231-259.
- Selman, R. (1980). *The Growth of Interpersonal Understanding*, Academic Press Inc., Great Britain.
- Youniss, J. (1980). *Parents and Peers in Social Development*, The University of Chicago Press, U.S.A.

Abstract

This article introduces a theoretical and research account of the development of peer relationships in the kindergarten classroom. The theoretical approach is concerned with the choice of characteristics for the taxonomy of relationships as presented by other researchers in the field of interpersonal relationships such as equality and reciprocity. The research approach presents a proposed taxonomy of relationships based on ethnographic observations of peer interactions and friendship relations in the natural setting in which they occur (school classroom). Peer relationships are divided in five main types which are characteristic of the qualities and the development of relationships. These types are: a) reciprocal-equal relationships, b) reciprocal-unequal relationships, c) unilateral relationships, d) reciprocal momentary relationships and e) loners. Findings are discussed according to their theoretical and methodological implications.